

VAK **KUNSTGESCHIEDENIS**

DOCENT **DRS ADRIENNE ZUIDERWEG**

LES **Cultuur in Batavia tijdens de VOC**

Sinds de stichting in 1619 hebben diverse bewoners van Batavia de stad afgebeeld, en ook reizigers gaven hun impressies van land, volk en gebruiken in hun reisverslagen. Hun werk geeft een goed beeld van Batavia als stad van cultuur.

SCHILDERS VAN BATAVIA

Niet alle schilders in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden konden leven van de verkoop van hun schilderijen; soms namen ze noodgedwongen dienst bij de VOC. Maar vrijwel nooit werd een schilder ook echt als schilder uitgezonden: de meesten gingen als matroos of soldaat. De VOC kon ze in ieder geval goed gebruiken, bijvoorbeeld voor het tekenen van kustprofielen of van nieuw veroverde gebieden. Ook de uit Deventer of Zutphen afkomstige schilder Andries Beeckman was als soldaat naar Batavia gegaan. Het schilderij 'Gezicht op Batavia' (circa 1656) is van zijn hand. Er bestaat nog een tweede 'Gezicht op Batavia', hoogstwaarschijnlijk ook van Beeckman. Ze lijken hetzelfde, maar in de details verschillen ze wel degelijk. Beiden laten in ieder geval zien wie er in Batavia woonde, hoe ze gekleed gingen en wat ze deden.

Cornelis de Bruijn (1652-1726/27) was een uitzondering: hij werkte daadwerkelijk als kunstenaar in Batavia. In zijn geboortestad Den Haag had hij Nicolaas Witsen (1641-1717) leren kennen, die niet alleen lid was van de Raad van State en burgemeester van Amsterdam, maar ook lid van de Heren Zeventien, het bestuurscollege van de VOC. Witsen werd de sponsor van De Bruijn. Vanaf 1676 reisde De Bruijn over land naar Voor-Azië en India, en hij deed daarvan verslag in zijn reisdagboek, dat later gedrukt

werd als *Reizen over Moskovie, door Persie en Indie* (1714). Hierin vermeldde De Bruijn, dat hij op 24 februari 1706 in Batavia aankwam. Als dank voor de gastvrije onthaal door Gouverneur-Generaal Joan van Hoorn (1704-1706) schilderde hij zijn portret.

De Bruijn maakte verder ook schilderijen over het dagelijks leven, straatferelen en de inheemse bevolking, waardoor we een goed beeld krijgen van het culturele leven in brede zin.

BIJZONDERE REISBESCHRIJVERS

Een reisbeschrijver die ook tekende was Joan Nieuhof (1618-1672). Deze burgermeesterszoon had al meer van de wereld gezien dan een gemiddelde VOC-dienaar: in dienst van de West-Indische Compagnie had hij al negen jaar in Brazilië gewoond, voordat hij in 1654 als soldaat in dienst van de VOC naar Batavia reisde.

Na aankomst in Batavia vertrok hij met een handelsmissie naar de keizer van China. Hij moest van de nog nooit eerder geziene 'vreemdigheden perfecte aantekeninge' maken. In maart 1657, na terugkomst in Batavia, had Nieuhof zijn contract bij de

VOC uitgediend, en hij verliet Indië. Na een kort verblijf in Amsterdam keerde Nieuhof terug in Batavia, waar hij zich inscheepte op de inter-Aziatische vaart (1659-1661) naar onder andere Sumatra's westkust, Amboina, Boeroe, Piscatoren, Formosa, Malakka, Perzië, Gambron en Ceijlon.

Eind december 1661 werd hij benoemd tot Gouverneur van Ceylon in India. Hij zou er tot juli 1666 blijven.

Jaloerse collega's beschuldigden hem van fraude, en hij moest naar Holland terugkeren. Tijdens de tussenstop in Batavia maakte hij dagelijks wandelingen die hem inspireerden tot het maken van tekeningen. Nieuhof werd uiteindelijk in Amsterdam gerehabiliteerd, en hij keerde daarna weer naar Indië terug. Het werd zijn laatste reis, want Nieuhof verdween toen hij met de koning van Madagaskar onderhandelde over de VOC.

Het kasteel van Batavia, gezien van Kali Besar West, ca 1656. Schilderij van Andries Beeckman. De markt tegenover het 'Kasteel' Batavia was een ontmoetingsplaats voor personen en handelaren van diverse afkomst: Arabieren, VOC-dienaren, burgers van Batavia, Chinezen en inheemsen. (Foto collectie Rijksmuseum Amsterdam)

VAK **KUNSTGESCHIEDENIS**

DOCENT **DRS ADRIENNE ZUIDERWEG**

LES **Cultuur in Batavia tijdens de VOC**

Uit eerbetoon liet broer Hendrik in Amsterdam Joans tekeningen en notities in een zeer luze uitgave drukken:

Gedenkwaardige Brasiliaense zee- en lant-reize en Zee en lant-reize, door verscheide gewesten van Oostindien (1682).

ARTISTIEKE SOLDATEN

Ook Duitsers monsterden aan bij de VOC, zoals de tot architect en landmeter opgeleidde Johan Wolfgang Heijdt. Maar ook hij werd aangenomen als soldaat.

Nadat hij in augustus 1737 was aangekomen, leerde Heijdt de pas benoemde Gouverneur-Generaal Adriaen Valckenier (1737-1741) kennen. Die stelde hem in 1738 aan als zijn bouwmeester en tekenaar, en Heijdt ontwierp voor hem o.a. een zeer prestigieuze tuin.

In totaal maakte Heijdt zo'n 115 stads- en landschapsgezichten van VOC-gebieden. De afdrukken van de gravures, voorzien van zijn uitleg, bundelde hij in *Allerneüster Geographisch- und Topographischer Schau-platz* (1744). In Europa werden Heijdts Bataviase impressies driftig gekopieerd en verhandeld.

Dertig jaar later genoot een andere artistieke soldaat eveneens de bescherming van een Gouverneur-Generaal. Petrus Albert van der Parra (1761-1775) was de begunstiger van de in Kopenhagen geboren en getogen Johannes Rach (1720/21-1783). Rach was tot schilder opgeleid aan het Deense hof; in Kopenhagen was hij vooral bekend als schilder van stadsgezichten, stillevens, perspectiefschilderijen en topografisch werk.

Op 35-jarige leeftijd verhuisde Rach naar Haarlem, waar hij een familie stichtte, en

waar hij als 47-jarige in dienst trad van de VOC. In november 1762 kwam hij in Batavia aan, maar behalve daar woonde hij ook korte periodes op Ceijlon en in Japan. Hij klom op van kanonnier tot majoor van de artillerie, maar ondertussen bleef hij ook tekenen.

Rach was welgesteld; hij was lid van het in 1778 opgerichte Bataviaas Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen en van de vrijmetselaarsloge La Vertueuse, en hij had tal van medewerkers en tekenaars in dienst. Zonder de vele Europese en inheemse leerlingen was het hem niet gelukt om de vele zeer gewilde typografische tekeningen in gewassen inkt te maken.

BATAVIASE NIJVERHEIDSKUNST

In januari 1779 kwam Jan Brandes (1743-1808) naar Batavia, als Luthers predikant, maar ook als belezen en geschoold amateur-tekenaar en aquarellist. Brandes tekende personen uit zijn directe leefomgeving, en ook had hij belangstelling voor planten, insecten en andere dieren. Hij had altijd wel een Bataviaas *Almanakje* bij zich dat hij als schetsboekje gebruikte: de blanco en bedrukte bladzijden waren prima tekenpapier!

Daarnaast tekende Brandes ook het interieur van achttiende-eeuwse Bataviase huizen. Een enkel meubelstuk werd vanuit Europa meegenomen, maar de meeste meubels, spiegels, glazen en zilveren voorwerpen en serviezen werden in Batavia of elders in Oost-Indië gemaakt. Een enkele koopman of predikant beschikte over een bibliotheek. De wanden van sommigen huizen waren versierd met schilderijen van Europese of inlandse kunstenaars. Op de pasars was een bonte mengeling aan ambachtelijke en luxe voorwerpen

verkrijgbaar, maar meestal wisselde huisraad tijdens venduties, openbare veilingen, van eigenaar. Vanaf eind 1775 werden deze venduties aangekondigd via het *Vendu-Nieuws*.

De VOC-hoofdplaats wordt meestal geassocieerd met handel, geld en gewin. Maar er is ook een ander Batavia, namelijk dat van de kunsten. In museale collecties of in privé verzamelingen worden die voorwerpen nu met zorg en liefde bewaard.

BIOGRAFIE

drs Adrienne Zuiderweg

Adrienne Zuiderweg is neerlandica en doet onderzoek in binnenlandse en buitenlandse bibliotheken, archieven en museale collecties voor haar promotie-onderzoek: de reconstructie van het literaire en culturele leven in Batavia (1619-1811).

Ze publiceert en geeft lezingen over Batavia en de Verenigde Oost-Indische Compagnie vanuit literatuur- en cultuur-historisch perspectief. Ze is redactielid van het tijdschrift *Indische Letteren* van de Werkgroep Indisch-Nederlandse letterkunde.

In samenwerking met de Werkgroep Indisch Erfgoed Apeldoorn en de Stichting Klein Bronbeek organiseert ze op het landgoed Bronbeek in Arnhem lezingen en optredens over Indië, Indonesië en de Republiek Indonesia.

LEESLIJST

- > Bruijn, Max de, en Bas Kist, *Johannes Rach 1720-1783; Artist in Indonesia and Asia* (Jakarta/Amsterdam 2001).
- > Bruijn, Max de, en Remco Raben (red.), *The world of Jan Brandes, 1743-1808; Drawings of a Dutch traveller in Batavia, Ceylon and Southern Africa* (Zwolle/Amsterdam 2004).
- > Eliëns, Titus M. (red.), *Wonen op de Kaap en in Batavia 1602-1795* (Zwolle/Den Haag 2002).
- > Zandvliet, Kees (red.), *De Nederlandse ontmoeting met Azië 1600-1950* (Zwolle/Amsterdam 2003).
- > Zuiderweg, Adrienne, "'Een verblijfplaats voor onsterfelijken"; Een impressie van het culturele en literaire leven op Batavia (1619-1811)', in: *Literatuur* 17 (2000), nr. 3, mei/juni, p. 132-141.

HET TONG TONG FESTIVAL PRESENTEERT:

De Indische School 2008

De Pupillenschool in Gombong (Midden-Java), voor de opleiding van "kinderen van het mannelijke geslacht voor de militaire stand". De foto is afgebeeld in *Baren en oudgasten*, een deel uit de fotoboekenserie *Tempo doeloe – een verzonken wereld* (uitgeverij Querido), samengesteld door Rob Nieuwenhuys.

Het gebrek aan kennis in de Nederlandse samenleving over de Indische cultuur en geschiedenis is een doorn in het oog van veel (Indische) Nederlanders. Ervaringsverhalen uit de Indische gemeenschap worden door gebrek aan voorkennis niet altijd in de juiste context geplaatst waardoor de beeldvorming blijft steken in clichés.

Stichting Tong Tong wil dit veranderen. De oudste Indische culturele stichting van Nederland organiseerde daarom in 2008 De Indische School, een educatief programma tijdens het Tong Tong Festival van de 50e Pasar Malam Besar, voor iedereen die meer wil weten over het Indische heden en verleden.

Deskundige docenten verzorgden een lesprogramma in het Bibit-Theater op het gebied van (kunst)geschiedenis, taal en letteren, muziek en economie; zoveel mogelijk kanten van de Indische maatschappij & geschiedenis werden belicht. Er was geen speciale voorkennis van de leerlingen vereist; iedereen vanaf vijftien jaar kon de lessen goed volgen.

De samenvattingen van de lessen zijn via de website van Stichting Tong Tong te lezen; de uitgebreide tekst kunt u downloaden. In leeslijsten worden boeken genoemd die u kunnen helpen nog meer informatie te vinden over de besproken onderwerpen.

Stichting Tong Tong werd bij dit project terzijde gestaan door een adviescommissie bestaande uit dr Tom van der Geugten (vakdidacticus, Fontys Hogescholen, Tilburg), prof. dr Bert Paasman (voormalig hoogleraar Koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis, Universiteit van Amsterdam), en prof. dr Wim Willems (hoogleraar Sociale Geschiedenis, Universiteit Leiden).

De Indische School is in 2008 mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van Stichting Het Gebaar.

Stichting Tong Tong / Pasar Malam Besar BV
Bezuidenhoutseweg 331
2594 AR Den Haag
www.tongtong.nl

